

УДК 37.016:94]:908(477.51)"19"
DOI 10.31654/2663-4902-2024-PP-1-59-64

Прудько В. О.

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
prudkoslava@gmail.com
orcid.org/0009-0006-9300-9910

Кучменко Е. М.

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
eleonorakuchmenko@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1311-4181

**ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧИХ МАТЕРІАЛІВ
В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ТЕМ КУЛЬТУРИ
В КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.)**

У статті проаналізовано стан культурного розвитку українського суспільства та головні аспекти його розвитку.

Дане дослідження пропонує вивчити роль краєзнавчих матеріалів у процесі вивчення тем культури на уроках історії України. Ціль полягає в аналізі глибини та значення цих матеріалів у формуванні учнівського уявлення про культурне життя українського народу певного історичного періоду. Дослідження спрямоване на визначення оптимальних підходів до використання краєзнавчих джерел для підвищення ефективності навчання та розвитку цілісного розуміння історичного контексту культурного розвитку України.

В даній публікації вивчено вплив культурно-мистецького життя Ніжина на розвиток української культури у кінці ХІХ та на початку ХХ століть. Дослідження також розглядає важливість музичної культури у Ніжині. Підкреслюється роль Ф.Д. Проценка у розвитку музичної освіти та професійної діяльності в цей період. Робота розкриває важливі аспекти розвитку культурного життя Ніжина в розглянутому історичному контексті.

У роботі підкреслено важливу роль народної творчості та традицій сільського населення Ніжинського повіту в дореволюційний період, коли доступ до театрів та кіно був обмеженим. Автори аналізують, як селяни витрачали свій вільний час на гуляння та розваги, які тісно пов'язані з релігійними святами та традиціями. Особлива увага приділяється гульбищам, досвіткам та ігрищам, які були популярними формами дозвілля серед молоді села. Дослідження також описує вплив наставників, таких як Мотрона Багмет з села Андріївки, яка мала значний вплив на розповсюдження та збереження народних пісень у регіоні. Робота висвітлює значення народної творчості як важливого елементу культурного життя сільського населення в дореволюційний період.

Ключові слова: історія, культура, музичне мистецтво, дозвілля, інтерактивні методики, мультимедійні ресурси.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві спостерігається активний процес змін, спрямованих на впровадження нових цінностей та гуманістичних принципів, що сприяють розвитку цивілізації. Вивчення історії культури стає необхідною складовою соціогуманітарної діяльності, сприяючи формуванню духовно-

розвиненої особистості та прийняттю відповідальності за майбутнє країни. Гуманізація та гуманітаризація освіти виступають ключовими факторами у процесі її реформування з метою духовного розвитку особистості. Цінність людини визначається культурним багатством, що підкреслює важливість особистості у культурно-духовному та соціально-політичному розвитку суспільства. Сьогоднішня школа відіграє культуротворчу роль, сприяючи розвитку особистісного світу дитини та вихованню культурної людини, здатної до самореалізації та творчої діяльності. Введення нових тем у навчальні програми спрямоване на збагачення загальнокультурного світогляду учнів та розв'язання моральних, естетичних і світоглядних проблем.

Культура завжди була тим лакмусовим папірцем, який вказував на рівень зрілості суспільства, а відтак знання історії культурного розвитку українського суспільства, що закладається в шкільному курсі історії України є своєрідним містком до підвищення загального культурного рівня сучасної молоді.

Мета дослідження. У цьому дослідженні пропонується дослідити, які саме краєзнавчі матеріали та методичні підходи варто використовувати під час вивчення тем культури на уроках історії України, виявити їх глибину та місце у формуванні цілісного уявлення про стан культурного життя українського народу певного періоду.

Методологія. Методологічна основа для вивчення тем культури в шкільному курсі історії України на базі краєзнавчих матеріалів базується на низці принципів: загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, науковості (системності), світоглядного плюралізму. Для вирішення поставлених завдань застосовувалися проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, системно-структурний та описовий методи.

Аналіз наукових публікацій. В історичному плані, вивчення культурологічних аспектів активно здійснювалося провідними українськими істориками-педагогами, такими як Д. Антонович, Г. Ващенко, І. Крип'якевич, М. Грушевський, Н. Полонська-Василенко, І. Огієнко та інші.

Особливу вагу мають дослідження останніх років з методики навчання історії, які розглядають методологію процесу викладання історії, а також питання щодо змісту та організації історичної освіти. Серед авторів таких праць варто згадати К. Баханова, А. Булду, В. Власова, Я. Камбалову, Т. Ладиченка, Ю. Малієнка, О. Пометуну, О. Удода, Г. Фреймана та інших. Говорячи про наявні краєзнавчі розвідки з питань культурного життя м. Ніжина та повіту варто відзначити праці Г. Самойленка, В. Прудька, Л. Петренко та звісно ж джерельну базу у формі спогадів [2, 5, 6].

Виклад основного матеріалу. У сучасних навчальних програмах з історії України не надто багато місця відведено темам культури. Це в свою чергу обумовлює певні труднощі з формуванням глибоких та ґрунтовних знань з даних питань в учнів. Для вирішення цього недоліку можна скористатися передбаченими навчальними планами практичними заняттями, що може посприяти поглибленню знань з історії культурного життя населення в той чи інший проміжок часу, регіону. Оскільки часу відведеного на проведення таких занять буде зовсім не багато, варто звернути увагу на найбільш доцільні методики вивчення подібного матеріалу.

Оскільки мова йде про використання краєзнавчих матеріалів, варто залучити учнів до підготовки практичних занять, це може бути досягнуто завдяки відвідуванню музейних установ, де учні зможуть суттєво збагатити свої знання з історії культури рідного краю та підготувати запропоновані вчителем теми повідомлень.

Безперечним доповненням при вивченні тем культури стане використання мультимедійних ресурсів: зображення, аудіо записи та ін., що в свою чергу сприятиме відтворенню історичної атмосфери необхідного періоду.

Вдалим кроком при вивченні культурного життя певного міста, регіону буде використання інтерактивних методик: які залучають учнів до активного спілкування та діяльності. Наприклад, дискусії, групові проекти, рольові ігри або історичні вікторини,

де учні можуть досліджувати культурні аспекти історії через колективне обговорення та співпрацю.

Для того, щоб простіше було зорієнтуватися в процесі вивченні тем культури з використанням краєзнавчих матеріалів варто знати певну базову інформацію, що послугує підґрунтям та створить поштовх до подальшого вивчення історії культури рідного краю. З огляду на це надаємо коротенький огляд культурно-мистецького життя Ніжинського повіту початку ХХ ст.

Завершення ХІХ та початок ХХ ст. позначилось значними змінами у розвитку культурно-мистецького життя українського народу. Не пересічне місце в цьому процесі належить в той час повітовому центру – Ніжину. Музично-театральне життя Ніжина було цікавим і різноманітним ще й тому, що в місті жили і працювали справжні подвижники мистецтва: Д. Я. Грудина, Ю. Г. Скороход, Б. Л. Вержиківський, К. Г. Дуброва, В. В. Дорош, М. С. Глебов, В. Е. Ратмиров та інші. Їх активна діяльність сприяла не тільки появі нових спектаклів і концертів, а й забезпечувала спадковість традиції, яка не переривалася попри зміну суспільно-політичних та громадських формацій.

Гармонійним доповненням театрального життя міста була музика. Про особливе ставлення до музики на Ніжинщині свідчить той факт, що вже у ХVІІІ ст., в місті існував музичний цех, котрий заклав глибоке коріння та пошану до музики. Про любов до музики свідчить той факт, що в Ніжині з 1896 по 1915 р. діяв музичний магазин, який постачав населенню міста і повіту ноти, музичні інструменти та різне допоміжне приладдя. Магазин мав широкий вибір посібників як вітчизняного так і закордонного видавництва. Утримував його чех Плевзнер [2, с. 156]. Навчання ж гри на музичних інструментах відбувалось в приватних осіб, оскільки в місті не було спеціальних музичних шкіл. Попри це, саме на початку ХХ ст. у місті активно розгортає професійну та творчу діяльність Ф. Д. Проценко, який у той час викладав музичні дисципліни в інституті ім. князя Безбородька та в жіночій гімназії Г. Ф. Крестинської. Одним із перших його дітищ став народний хор, котрий знайшов собі притулок у Народному Будинку, до діяльності якого Проценко мав безпосереднє відношення. Хор був мішаний, складався переважно з робітників і селян, котрі виконували близькі їм по духу народні пісні та твори української музичної класики. У 1905 р. зусиллями Ф. Д. Проценка було створено камерний квартет, до якого увійшли його колеги-вчителі та учні. Керівником квартету був скрипаль Видрович, який після закінчення Петербурзької консерваторії у 1914 р. став диригентом Лондонського симфонічного оркестру. Репетиції квартету проходили в будинку Проценка, оскільки приміщення не було. Попри досить скрутні умови існування репертуар квартету був досить солідний: до нього входили твори Моцарта, Бетховена, Мендельсона, Шуберта, Гайдна, Чайковського, Глінки, Глазунова [6, с. 19]. Для ніжинців це був єдиний мистецький осередок, де вони могли певною мірою задовольнити свої музичні потреби, оскільки іншої подібної організації в ті часи не було.

Досить значну роль в організації музичних заходів у дореволюційному Ніжині відігравав тоді молодий музикант Б. Л. Вержиківський, який вдало поєднав музику з новинкою тогочасного дозвілля – кіно.

Б. Л. Вержиківський мав музичну освіту, був композитором і диригентом. Він зібрав симфонічний оркестр, який грав узимку під час сеансів. Улітку цей оркестр розширювався запрошеними з Києва музикантами і давав симфонічні концерти на естраді біля будинку. На симфонічних концертах із добірними програмами завжди було багато слухачів. Цьому сприяло те, що Вержиківський захоплювався музикою і на музично-технічну частину кіно коштів не шкодував [4, с. 25].

Не маючи можливості відвідувати театри та кіно, селяни Ніжинського повіту, як і всієї губернії загалом, більше уваги приділяли народній творчості, підтримці самобутніх традицій своїх батьків. Традиційні гуляння були тісно пов'язані з релігійними святами що визначало специфіку форми їх проведення та змісту. Помітне місце у

дозвіллі сільського населення займали такі його види як гульбища, досвітки та ігрища. Цикл сільського дозвілля в дореволюційний період значно залежав від релігійних свят. Початок його припадав на другий день після Великодня, коли й розпочиналися гульбища, що являли собою вуличні зібрання сільської молоді у заздалегідь визначених місцях села. Зазвичай гульбища збиралися щодня після заходу сонця, а в неділю або ж у свята і з самого обіду. Саме на гульбищах головним чином молодь удосконалювала свої знання народних пісень. Не обходилося на цих зібраннях і без наставників. Так, зокрема, у селі Андріївці великою популярністю та повагою серед молоді користувалася Мотрона Багмет, яка відрізнялася любов'ю до пісні, гарним музичним слухом та пам'яттю, що доповнювалося знанням великої кількості пісень. Її репертуар охоплював усі пісні, відомі Андріївській молоді на початку 1900-х років. Більшість цих пісень поширилися в селі саме завдяки їй. Досить часто на гульбищах складалися й виключно нові пісні, свідком чого став збирач народного фольклору, викладач Ніжинського історико-філологічного інституту В. В. Данилов [1, с. 5]. У такому руслі гульбища проходили аж до осені. Протягом цього періоду особливо урочисто відбувалось декілька гулянь. До таких належали неділя на Фомин тиждень, день святого Георгія, Івана купала. У ці дні для гуляння звичайно наймалася музика: бубен і скрипка, що робило відпочинок дійсно святковим. Восени вуличні гульбища припинялися. З настанням свята Покрови Пресвятої Богородиці розпочиналися досвітки – вечірні зібрання дівчат для виконання різного роду робіт, як то прядіння, вишивання. На цих зібраннях виконувалися пісні, переказувались оповіді та інші види усної народної творчості. Тривали досвітки до Різдва, після якого розпочиналися найбільш масові та гучні гуляння – ігрища. Для проведення ігрища наймалися цілі будинки, запрошувалися музики. Обов'язково всі ігрища проходили під наглядом сільської поліції, а в разі допущення якихось інцидентів вся відповідальність покладалася на організаторів святкувань. Ігрища займали місце своєрідних місцевих клубів, які відвідувала не лише молодь, а й цілі родини. Так відпочивали на селі до Водохрещення. Після Хрещення знову розпочиналися досвітки, що тривали до великого посту, під час якого заборонялися будь-які зібрання [1, с. 7].

Таким чином протягом усього року в дозвіллі сільського населення різних вікових категорій головне місце займала пісня, що несла в собі відображення попередніх традицій та історії українського народу, вбирала в себе всі ті зміни, які відбувалися в суспільстві на початку ХХ століття.

Дореволюційна Ніжинщина була знайома ще з однією формою виконання пісень, якої, нажаль, практично не стало після революції – це було кобзарське виконання. Найбільш знаним і шанованим бандуристом для мешканців міста й повіту став Терентій Макарович Пархоменко. Попри те, що Т. М. Пархоменко був уродженцем сусіднього Сосницького повіту, по справжньому його творчий потенціал було розкрито саме в Ніжині. Важливе місце у творчому зростанні кобзаря відіграло знайомство з Ф. Д. Проценком. Саме на запрошення Проценка, Т. Пархоменко перебував у Ніжині восени 1901 року. Протягом цього часу бандурист багато співав у професора М. Н. Сперанського, де за допомогою студентів і професорів було записано весь його репертуар. Співав Пархоменко не лише за приватними запрошеннями. Його слухали студенти і професори інституту, працівники та учні чоловічої й жіночої гімназій, робітники та селяни, котрі відвідували Народний Будинок. Перебування Т. М. Пархоменка в Ніжині викликало неабияку зацікавленість у професора М. Н. Сперанського, котрий досліджував його як «останнього могікана» - бандуриста України, а на основі цих досліджень видав наукову працю «Южно-русские песни и Терентий Пархоменко», що навіки закарбувало ім'я кобзаря в народній пам'яті [4, с. 23]. Переспівуючи пісні старих кобзарів про героїчне минуле часів козаччини, Пархоменко не стояв осторонь революційних перетворень, що охопили суспільство на початку ХХ століття. Перебуваючи в 1911 році в Умані, він проспівав революційну пісню «Трудно, братцы, нам живется на Руси святой» [2, с. 316]. Знаючи про можливу

реакцію поліції, представники якої були присутні на заході, кобзар все ж таки зважився на цей крок, не пошкодувавши задля загальної справи свого життя.

Таким чином, побут і дозвілля були невід’ємними складовими людського буття. Протягом першого десятиріччя ХХ ст. відбулися динамічні зміни у сфері цієї частини життя населення. Поряд зі старими традиційними формами відпочинку – народними піснями, гуляннями, які в переважній більшості випадків закріпилися на повітовому рівні серед мешканців численних сіл Чернігівщини, з’явилися й нові – такі як кінематограф, набуло поширення та масовості театральне мистецтво та інші новинки часу.

Література

1. Данилов В. В. Пісні села Андріївки. Ніжинський повіт. *Збірник історико-філологічного інституту князя Безбородка у Ніжині*. Т. V. Київ, 1904. 95 с.
2. Ніжин: древній і завжди юний: матеріали про історію, краєзнавство та топоніміку Ніжина / уклад. Л. Б. Петренко. 3-тє вид., випр. й доп. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. 388 с.
3. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2005. 328 с.
4. Проценко Ф. Д. Мистецькі спомини. Документальне видання / Редактор: М. Шкурко та ін. Ніжин: Ніжинська міська друкарня Чернігівського облполіграфвидаву, 1993. 52 с.
5. Прудько В. Побут і дозвілля населення дореволюційної Ніжинщини. *Ніжинська старовина*. Видавництво Центру пам’яткознавства НАН України УТОPIK, 2012. Вип. 13(16). С. 67–74.
6. Самойленко Г. В. Марія Заньковецька і театральне життя Ніжина: перші театральні трупи в Ніжині. Марія Заньковецька та її роль в театральному житті Ніжина. Видатні діячі культури Ніжина кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 1994. Вип. 5. С. 3–57.

References

1. Danylov, V.V. (1904). Pisni sela Andriivky. Nizhynskiy povit [Songs of the village of Andreevka. Nizhyn District]. *Zbiryk istoryko-filolohichnoho instytutu kniazia Bezborodka u Nizhyni – Collection of the historical and philological institute of Prince Bezborodko in Nizhyn*. Vol. V. 95 p. Kiyv [in Ukrainian].
2. (2007). *Nizhyn: drevnii i zavzhdy yunyi: Materialy pro istoriiu, kraieznavstvo ta toponimiku Nizhyna* [Nizhyn: ancient and always young: Materials on the history, local lore, and toponymy of Nizhyn]. L.B. Petrenko (Ed.). (3d ed.). Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf» [in Ukrainian].
3. Pometun, O. & Freiman, H. (2005). *Metodyka navchannia istorii v shkoli* [Methods for teaching history at school]. Kiyv: Heneza [in Ukrainian].
4. Protsenko, F.D. (1993). *Mystetski spomyny. Dokumentalne vydannia* [Artistic memories. A documentary edition]. M. Shkurko (Ed.). Nizhyn: Nizhynska miska drukarnia Chernihivskoho oblpolihravvydavu [in Ukrainian].
5. Prudko, V. (2012). Pobut i dozvillia naselennia dorevoliutsiinoi Nizhynshchyny [Life and leisure of the population of the pre-revolutionary Nizhyn region]. *Nizhynska starovyna – Nizhyn antiques*. Vydavnytstvo Tsentru pamiatkoznavstva NAN Ukrainy UTOPIK. Issue 13 (16). P. 67–74 [in Ukrainian].
6. Samoilenko, H.V. (1994). Mariia Zankovetska i teatralne zhyttia Nizhyna: pershi teatralni trupy v Nizhyni. Mariia Zankovetska ta yii rol v teatralnomu zhytti Nizhyna. Vydadni diiachy kultury Nizhyna kintsia XIX – pochatku XX st. [Maria Zankovetska and the Theater Life of Nizhyn: The First Theater Companies in Nizhyn. Maria Zankovetska and her role in the theatrical life of Nizhyn. Prominent cultural figures of Nizhyn in the late nineteenth and early twentieth centuries]. *Literatura ta kultura Polissia – Literature and culture of Polissia*. Nizhyn. Issue 5. P. 3–57 [in Ukrainian].

Prudko V.O.

Candidate of Historical Sciences
Associate Professor of the Department of World History
and international relations
Mykola Gogol Nizhyn State University
prudkoslava@gmail.com
orcid.org/0009-0006-9300-9910

Kuchmenko E.

Doctor of Historical Sciences
Professor of the Department of World History
and international relations
Mykola Gogol Nizhyn State University
eleonorakuchmenko@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1311-4181

**THE USE OF LOCAL HISTORY MATERIALS IN THE EDUCATIONAL
PROCESS (ON THE EXAMPLE OF STUDYING CULTURAL TOPICS IN THE
COURSE OF UKRAINIAN HISTORY OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY)**

The article analyzes the state of cultural development of Ukrainian society and the main aspects of its development.

This study proposes to examine the role of local history materials in the process of studying cultural topics in Ukrainian history lessons. The goal is to analyze the depth and importance of these materials in shaping students' understanding of the cultural life of the Ukrainian people in a particular historical period. The study aims to determine the optimal approaches to the use of local history sources to improve the effectiveness of teaching and develop a holistic understanding of the historical context of Ukraine's cultural development.

This publication examines the influence of the cultural and artistic life of Nizhyn on the development of Ukrainian culture in the late nineteenth and early twentieth centuries. The study also examines the importance of musical culture in Nizhyn. The role of F.D. Protsenko in the development of music education and professional activity during this period is emphasized. The work reveals important aspects of the development of cultural life in Nizhyn in the historical context under consideration.

The work emphasizes the important role of folk art and traditions of the rural population of Nizhyn district in the pre-revolutionary period, when access to theaters and cinemas was limited. The authors analyze how peasants spent their free time on festivities and entertainment, which are closely linked to religious holidays and traditions. Particular attention is paid to hulbyshchy, dostvitky, and games, which were popular forms of leisure among the village youth. The study also describes the influence of mentors such as Motrona Bahmet from the village of Andriivka, who had a significant impact on the dissemination and preservation of folk songs in the region. The work highlights the importance of folk art as an important element of the cultural life of the rural population in the pre-revolutionary period.

Key words: history, culture, musical art, leisure, interactive methods, multimedia resources.